

RECENZJE REVIEWS

Dorota Pietrzyk-Reeves, *Idea społeczeństwa obywatelskiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, ss. 356.

Pojęcie społeczeństwa obywatelskiego, mimo że zrodzone bardzo dawno, współcześnie definiowane jest na różne sposoby. A. Giddens społeczeństwem obywatelskim („civil society”) nazywa „sferę aktywności lokującą się pomiędzy państwem, a rynkiem. Obejmującą rodzinę, szkołę, stowarzyszenia lokalne i instytucje pozagospodarcze. W aktywnych społeczeństwach demokratycznych „społeczeństwo obywatelskie” czy też kultura obywatelska odgrywa kluczową rolę”¹.

Natomiast dla B. Szackiej społeczeństwo obywatelskie to takie „w którym funkcjonuje wiele niezależnych od biurokratycznych struktur państwa zrzeszeń, powstających z inicjatywy obywateli w celu samodzielnego rozwiązywania najrozmaitszych problemów społecznych”². B. Szacka pisze o społeczeństwie obywatelskim rozumianym jako „wielość dobrowolnych

stowarzyszeń na różnych poziomach i w różnych obszarach życia społecznego”³.

Definicja „społeczeństwa obywatelskiego”, sformułowana przez E. Wnuka-Lipińskiego, brzmi: „Ogół niepaństwowych instytucji, organizacji i stowarzyszeń cywilnych działających w sferze publicznej. Są to struktury względnie autonomiczne wobec państwa, powstające oddolnie i charakteryzujące się na ogół dobrowolnym uczestnictwem swoich członków”⁴.

Natomiast według J.L. Cohen i A. Arato społeczeństwo obywatelskie to obszar społecznych interakcji leżący między gospodarką a państwem, składający się przede wszystkim ze sfery osobowej bliskości (szczególnie rodziny), sfery stowarzyszeń (zwłaszcza dobrowolnych stowarzyszeń), ruchów społecznych i form publicznej komunikacji”⁵.

I właśnie tematykę związaną ze społeczeństwem obywatelskim w swojej książce „*Idea społeczeństwa obywatel-*

¹ A. Giddens, 2005, *Socjologia*, Warszawa 2005, s. 734.

² B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 235.

³ Tamże, s. 410.

⁴ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2005, s. 119.

⁵ M. Grabowska, T. Szawiel, *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2003, s. 140.

skiego” podejmuje Dorota Pietrzyk-Reeves. Opracowanie zostało podzielone na dwie części: „Dwie tradycje” oraz „Osie sporów wokół idei społeczeństwa obywatelskiego”.

W części pierwszej autorka omawia pojęcie społeczeństwa obywatelskiego w klasycznej tradycji republikańskiej, prezentując m.in. ideał wspólnoty obywatelskiej w ujęciu myślicieli starożytnych (Arystoteles, Ciceron), a także wczesnonowoczesnych (np. Bodin, Rousseau).

Pojęcie społeczeństwa obywatelskiego w modelu republikańskim oznacza naturalną wspólnotę polityczną, w której realizowany jest cel etyczny, jakim jest dobro obywateli. Koncepcja ta definiuje człowieka jako „obywatela postrzeganego przez pryzmat wspólnoty, której dobro miało być jedną z jego podstawowych trosk”. Bycie obywatelem wiązało się z obowiązkiem dbania o to co publiczne, czemu miały sprzyjać obywatelskie cnoty, takie jak: sprawiedliwość, odpowiedzialność czy męstwo. Co ciekawe przestrzeń do której odnosi się tutaj pojęcie obywatelstwa była przestrzenią polityczną, odmiennie niż będą to zakładać ujęcia nowożytne. Jak pisze autorka: „republikanie nie oddzielali wolności wspólnoty politycznej od wolności poszczególnych osób i nie pojmowali wolności negatywnie w kategoriach indywidualnych uprawnień”. A więc nie była to „wolność od państwa, lecz wolność w państwie”, a żeby można było mówić o wolności jednostki – obywatela, trzeba ją warunkować wolnością wspólnoty politycznej.

Dalej autorka prezentuje koncepcje Bodina, Harringtona oraz Rousseau, a więc myślicieli nowożytnych, których

rozważania stanowią jej zdaniem pomost pomiędzy dwiema tradycjami: republikańską i liberalną. W XVII i XVIII wieku zaczyna się kształtować nowy ideał społeczeństwa obywatelskiego „pojmwanego jako społeczeństwo jednostek, których relacja do państwa domaga się określenia”. O ile zdaniem autorki koncepcja liberalna wyrasta niejako z tradycji republikańskiej, o tyle zmienia się całkowicie pojmowanie społeczeństwa obywatelskiego.

W ujęciu nowożytnym, zaprezentowanym przez autorkę na podstawie koncepcji T. Hobbesa, J. Locke’a, Kanta, T. Painé’a J.S. Milla, przestaje ono być tożsame ze „społeczeństwem politycznym”, a do głosu dochodzi wolność indywidualna czy prywatna, oznaczająca „sferę uprawnień jednostki zabezpieczonych przed naruszeniem ze strony władzy politycznej”, a państwo i społeczeństwo zostają rozdzielone. Tak więc społeczeństwo obywatelskie oznacza wolność i niezależność, w każdej sferze, w tym również ekonomiczną. W społeczeństwie obywatelskim wg koncepcji liberalnej istnieje przestrzeń wolnej od ingerencji państwowej samoorganizacji społecznej oraz wolnego rynku. Tak więc z jednej strony będą to instytucje kapitalistycznego rynku, zaś z drugiej organizacje i stowarzyszenia, zarówno prywatne, jak i publiczne, których warunkiem występowania w danej zbiorowości jest istnienie zaufania i silnych więzi społecznych.

Ważne miejsce w koncepcji liberalnej zajmuje sfera ekonomiczna, która, jak pisze autorka: „od Locke’a, przez Smitha aż po Hegla i Marksa to właśnie samoregulująca się i wolnorynkowa ekonomia zajmuje centralne miejsce”.

W koncepcji liberalnej zmienia się również funkcja prawa, mającego odąd „stać na straży pokoju i porządku, a nie naturalnej sprawiedliwości” oraz wykształca się pojęcie opinii, a wraz z nim pojęcie „sfery publicznej (to właśnie jej Kant przypisywał kluczową rolę „w szerzeniu oświecenia wśród obywateli”).

Drugą część opracowania D. Pietrzyk-Reeves stanowią „Osie sporów wokół idei społeczeństwa obywatelskiego”. Przedstawiając relacje społeczeństwo obywatelskie – państwo, autorka prezentuje alternatywne wobec teorii liberalnej koncepcje Hegla, Marksa i Gramsciego, poprzez spór pomiędzy liberałami, a komunitarianami by w końcu nawiązać do zmian zachodzących w Europie Środkowo-Wschodniej po 1976 roku (powstanie KOR-u w Polsce), które J. Rupnik określił jako „koniec rewizjonizmu i narodziny społeczeństwa obywatelskiego”. Autorka w interesujący sposób przedstawia zmiany dokonujące się w Polsce. Przede wszystkim zwraca uwagę na to, że na przełomie lat 70. i 80. odradza się opinia publiczna i niezależna dyskusja, a także kształtują się wartości będące w opozycji do istniejącego porządku społecznego. I to staje się podwaliną do dyskusji o początkach państwa obywatelskiego w Polsce. Autorka pisze, że dla opozycji społeczeństwo obywatelskie przyjmuje formę w Tocqueville’owskim sensie „jako opierające się na wolnych stowarzyszeniach i publicznej dyskusji sfery społecznej samoorganizacji”. Oczywiście kwestią dyskusyjną pozostaje to czy przemiany dokonujące się w tym czasie w Polsce pozwalają na mówienie o państwie obywatelskim w pełnym sensie, choćby za

względu na sferę ekonomiczną, która nie istniała przecież niezależnie od państwa – a jak wiadomo jest to jeden z warunków istnienia społeczeństwa obywatelskiego w ujęciu nowożytnym.

W dalszej części opracowania autorka podejmuje problem zależności pomiędzy społeczeństwem obywatelskim a demokracją (rozdział 4 „Społeczeństwo obywatelskie a liberalna demokracja”). Przywołuje tu pogląd G. Sartoriego wskazujący, że „jedna z podstawowych różnic pomiędzy demokracją, a liberalizmem polega na tym, że liberalizm to przede wszystkim technika ograniczania władzy politycznej, demokracja zaś stawia sobie za cel, by władza ludu przeniknęła struktury państwa”.

Pietrzyk-Reeves odwołuje się również do pojęcia „człowiek modułarny” („modular man”), którym posłużył się E. Gellner dla określenia kogoś kto nie przywiązuje się do jednej grupy czy stowarzyszenia ale przechodzi do innej kiedy jest do zbieżne z jego celami. Dzięki temu struktura społeczna łatwo dostosowuje się do zmieniających się potrzeb, a człowiek modułarny, podejmując różne aktywności, jest zdolny do wykonywania różnorodnych zadań w obrębie tej samej kultury. Przeciwnostwem człowieka modułowego jest „człowiek segmentowy”, będący w tradycji republikańskiej „przypisany do określonych ról społecznych, będących źródłem jego tożsamości i wiążących się z określonymi obowiązkami wobec wspólnoty, do której przynależał”.

Autorka skłania się ku twierdzeniu, że trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o związek między li-

beralną demokracją, a społeczeństwem obywatelskim, między innymi dlatego, że nie istnieje jeden model demokracji, a także ze względu na różne definiowanie społeczeństwa obywatelskiego. Szuka również zależności pomiędzy społeczeństwem obywatelskim, a „społeczeństwem otwartym” określanym przez Poppera jako opierającym się na „skrajnym indywidualizmie, przyjmując, że tym co naprawdę ważne są ludzkie jednostki i podejrzliwie traktując wszelkie powiązania jednostki z grupą czy wspólnotą, z której miałyby czerpać swoją tożsamość i która byłaby dla niej wyznacznikiem celów czy wartości”. Idea społeczeństwa obywatelskiego, zakładając istnienie stowarzyszeń i innych wspólnot, niewiele ma wspólnego z tak pojmowanym społeczeństwem otwartym.

Autorka podejmuje również problem relacji społeczeństwo obywatelskie – państwo i problem miejsca jakie zajmuje tu gospodarka. Charakteryzuje dwa modele państwa obywatelskiego: dwudzielny – (sięgający do tradycji liberalnej oraz koncepcji Hegla i Marksa, ujmującej społeczeństwo obywatelskie jako różne od państwa ale obejmujące sferę ekonomii) i trójdzielny – (opierający się na koncepcjach Tocqueville’a i Gramsciego oddzielających społeczeństwo obywatelskie od sfery ekonomii, a wg koncepcji Cohena i Arato nawet od społeczeństwa politycznego).

Ideę społeczeństwa obywatelskiego kończą rozważania autorki nad normatywną koncepcją społeczeństwa obywatelskiego, będące swoistym podsumowaniem książki ale także prezentacją współczes-

nych koncepcji i ujęć tego typu społeczeństwa.

Opracowanie *Idea społeczeństwa obywatelskiego* stanowi bardzo wyczerpujące źródło informacji odnoszące się do istnienia dwóch tradycji: republikańskiej i liberalnej, z której wywodzą się współczesne koncepcje społeczeństwa obywatelskiego. Książkę D. Pietrzyk-Reeves można polecić wszystkim, którzy podejmują problematykę społeczeństwa obywatelskiego, czy to na płaszczyźnie teoretycznej czy też projektując badania empiryczne.

■ Magdalena Kowalska

Aldona Jawłowska, Wojciech Pawlik, Barbara Fatyga, *Style życia, wartości, obyczaje. Stare tematy, nowe spojrzenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, ss. 259.

Style życia, wartości, obyczaje. Stare tematy, nowe spojrzenia traktują kategorie „stylu życia” z perspektywy socjologii, antropologii oraz kulturoznawstwa. Podejścia prezentowane w opracowaniu mają charakter zarówno teoretyczny czy metodologiczny, jak również empiryczny. Teksty zamieszczone w recenzowanej publikacji zostały zaprezentowane w formie referatów podczas konferencji pt. „Style życia i obyczaje w perspektywie przemian wartości kulturowych”, zorga-